

AVRASYA BİRLİĞİ: 'GERÇEK' BİR ENTEGRASYON MU, RUSYA'NIN YENİ HEGEMONYA KURMA ARAYIŞLARININ BİR ARACI MI?*

İsmail AYDINGÜN**

ÖZ

Bu çalışmada, Rusya'nın 2008'deki Gürcistan Savaşı'ndan bu yana âdeta yeni-kolonyalist bir retorik çerçevesinde uyguladığı yayılcı siyaset veya yeni hegemonya kurma arayışlarının yol açtığı siyasi krizlerin Avrasya Birliği'ne yansımaları irdelenerek, Kırım'da olduğu gibi, Transdinyester'de ya da başka bir yerde Rus azınlıklar bahane edilerek yapılacak referandumlarla siyasi sınırların değiş(tiril)mesinin, hedeflenen siyasi ve ekonomik entegrasyonla hangi boyutlarda çelişeceği tartışılacak. Ayrıca, Ukrayna ve Kırım'daki siyasi kriz çerçevesinde, Rusya'nın, hem Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'ne hem de Avrasya Birliği'ne mesafeli duran, hatta katılmak istemeyen eski SSCB cumhuriyetlerine karşı aldığı konum ve takındığı tutum, ünlü Alman hukukçusu ve siyaset kuramcısı Carl Schmitt'in 'dost-düşman ayrımı' bağlamında değerlendirilecek. Türkiye'nin Avrasya Birliği'ne dâhil olup olmayacağı, dâhil olmasının ya da olmamasının söz konusu entegrasyon sürecindeki siyasi yansımaları da çalışmada ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeni-kolonyalist retorik, entegrasyon, hegemonya, dost-düşman ayrımı

ABSTRACT

This study will discuss the extent of conflict between the intended political and economic integration and altered political borders, in Transnistria or somewhere else, through future referendums which will be realized using the Russian minority as an excuse - like in Crimea, by explicating the implications of the political crises caused by the expansionist policies or the search for establishing new hegemonies of the Russian Federation within a new-colonialist rhetoric following the 2008 Georgian War, for the Eurasian Union. Additionally, within the political crises in Ukraine and Crimea, the detached attitude of the Russian Federation both against the EU and the USA and the stance it takes and its attitude against the former republics of the

* Bu makale, 15-16 Kasım 2014 tarihlerinde Almatı'da (Kazakistan) düzenlenen *III. Avrasya Sosyal Bilimler Forumu*'nda sunulan bildirinin değiştirilmiş, genişletilmiş ve güncellenmiş hâlidir.

** Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, ORCID: 0000-0002-7172-5274, aydingun@baskent.edu.tr.

Soviet Union, which do not want to participate to Eurasian Union, will be evaluated using Carl Schmitt's 'friend-enemy' distinction. One other topic which will be discussed is whether Turkey can be included in the Eurasian Union and the political implications of its inclusion or uninclusion during the aforementioned integration process.

Keywords: Neo-colonialist rhetoric, integration, hegemony, friend-enemy distinction

Rusya'yla bazı eski SSCB ülkeleri arasında, 28 Kasım 2013'teki Vilnius'ta (Litvanya) Doğu Ortaklığı Zirvesi'nde Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç'in Avrupa Birliği'yle Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmasını son anda imzalamaktan vazgeçmesiyle başlayan hassas ikili ilişkiler, kırılan bir zeminde ilerlemeye devam ediyor. Yanukoviç'in AB'yle anlaşma imzalamaktan vazgeçmesiyle birlikte Ukrayna'da başlayan olaylar sonucunda gerçekleşen iktidar değişikliği, ardından buna Rusya'nın Kırım'ı önce işgal, sonra da ilhak etmesiyle verdiği tepki bazı eski SSCB ülkelerini tedirgin etti. Belarus Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko'nun, bir taraftan Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinin kabul edilemez olduğunu açıklaması, diğer taraftan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik kararına karşı oy kullanması, Azerbaycan'ın aynı karara destek vermesi, Azerbaycan'ın bildiriye desteğine karşı Moskova Devlet Üniversitesi'nden, günümüz Avrasyacılık kuramının önde gelenlerinden, Putin'in bir dönem siyasi danışmanı, Rus akademisyen Aleksandr Dugin'in, "Ukrayna'dan sonra Azerbaycan'la hesaplaşacağız" şeklindeki demeci, daha da önemlisi, Kazakistan'ın, ülkenin kuzeyinde nüfusun yarısını oluşturan Rus azınlığın Kırım'daki referandumdan sonra aynı yöntemle başurma olasılığından duyduğu endişe, sözü edilen tedirginliklerin sadece bazı dışa vurumlarını oluşturuyor.

Bu çalışmada, Rusya'nın 2008'deki Gürcistan Savaşı'ndan bu yana âdetta yeni-kolonyalist bir retorik çerçevesinde uyguladığı yayılmacı siyaset veya yeni hegemonya kurma arayışlarının yol açtığı siyasi krizlerin Avrasya Birliği'ne yansımaları irdelenerek, Kırım'da olduğu gibi, Transdinyester'de ya da başka bir yerde Rus azınlıklar bahane edilerek yapılacak referandumlarla siyasi sınırların değiş(tiril)mesinin, hedeflenen siyasi ve ekonomik entegrasyonla hangi boyutlarda çelişeceği tartışılacak. Ayrıca, Ukrayna ve Kırım'daki siyasi kriz çerçevesinde, Rusya'nın, hem Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'ne hem de Avrasya Birliği'ne mesafeli duran, hatta katılmak istemeyen eski SSCB cumhuriyetlerine karşı aldığı konum ve taktığı tutum, ünlü Alman hukukçusu ve siyaset kuramcısı Carl Schmitt'in 'dost-düşman ayrımı' bağlamında değerlendirilecek. Türkiye'nin Avrasya Birliği'ne dâhil olup olmayacağı, dâhil olmasının ya da olmamasının söz konusu entegrasyon sürecindeki siyasi yansımaları da çalışmada ele alınacaktır.

Avrasya Birliği'ne Giden Yol

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasının ardından eski SSCB ülkeleri, siyasi krizlerin yanı sıra serbest piyasa ekonomisini yapılandırma sürecinde önemli ekonomik sorunlar ve krizlerle karşı karşıya kaldılar. Aradan geçen yirmi yıla karşın hâlâ küçük, orta ve/veya büyük çaplı ekonomik sorunlarla ve krizlerle mücadele ediyorlar. Bunun belki de en temel nedeni, Sovyet dönemi ekonomi planlamasının, Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetleri birbirine tamamiyla bağlı kılan niteliğiydi.¹ Bu nitelik, eski SSCB ülkelerinin, dağılmayı izleyen ilk birkaç yılda ulusal ekonomilerini yapılandırmaya başladıklarında üretimi âdeta durma noktasına getiren önemli ekonomik çöküşler yaşamalarına neden oldu. Gerçekleştirilmeye çalışılan ekonomik dönüşüm süreci bölgesel ve küresel aktörlerin etkisi altında gerçekleşti. 1991 sonrasında Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Türkiye ve İran, eski SSCB coğrafyasında -özellikle de Orta Asya'da- Rusya'nın boşluğunu doldurma ve güç/etkinlik elde etme mücadelesine giriştiler. Dağılmanın onuncu yılında Rusya, başta Orta Asya olmak üzere, söz konusu coğrafyada yeniden etkin bir güç olarak ortaya çıkmaya başladı.

Bir taraftan ulusal ekonomilerin gelişmesinde bölgesel ekonomik iş birliğinin gerekliliği, diğer taraftan Rusya'nın 2000'lerin başlarında eski Sovyet coğrafyasında bir güç olarak tekrar ortaya çıkmasıyla birlikte ortak bir ekonomik alan yaratmayı hedefleyen ve bu coğrafyada genişlemesi beklenen bir entegrasyon projesi olan Avrasya Birliği projesinin tohumları atılmaya başlandı.

Aslında, Avrasya Birliği'ne giden yolun taşları, 1994'te, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Moskova Devlet Üniversitesi'nde yaptığı konuşmayla döşenmeye başlandı. Bu yolda atılan ilk somut adım olarak kabul edilen bu konuşmanın ardından Rus lider Vladimir Putin'in girişimleri geldi. 2000 yılında, Rusya, Kazakistan, Belarus, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından Avrasya Ekonomik Topluluğu adıyla kurulan oluşum, Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında imzalanan yeni bir anlaşmayla, 1 Ocak 2010 tarihinde, Avrasya Gümrük Birliği'ne (AGB) dönüştü. 18 Kasım 2011'de, Moskova'daki Gümrük Birliği Zirvesi'nde, Rusya, Belarus ve Kazakistan devlet başkanları, Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun altyapısını oluşturacak anlaşmayı imzaladılar. Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET), 29 Mayıs 2014 tarihinde, Rusya, Kazakistan ve Belarus devlet başkanlarının imza koyduğu anlaşmayla da Avrasya Ekonomik Birliği'ne (AEB) dönüştü. AEB, 2 Ocak 2015'te Avrasya Birliği (AB) adını aldı. AEB'nin, siyasetten ekonomiye, kültürden eğitime kadar birçok alanı birbirine bağlayan ilişkiler ağı olması hedefleniyor.

---

¹ 29 Mayıs 2014'te Astana'da imzalanan Avrasya Ekonomik Birliği anlaşmasının imza töreninde Belarus Cumhurbaşkanı Aleksandr Lukaşenko'nun, Sovyetler Birliği dönemindeki ekonomik bağların yeniden kurulması gerektiğini ve anlaşmaya dâhil olan her ülkenin çıkarlarının gözetildiğini belirterek, rekabet edilmeyeceğini, aksine üye ülkelerin birbirlerini tamamlayacağını dile getirmesi, söz konusu niteliğin dışavurumuna bir örnek olabilir ("Avrasya Birliği Kuruldu Türkiye Bekleniyor").

Görünürde daha çok Kazakistan'ın ön planda olduğu, aslında asıl önemli aktörün Rusya olduğu Avrasya Birliği'ne yakın erimde Ermenistan², Tacikistan ve Kırgızistan'ın,³ uzun erimde de Gürcistan, Moldova, Azerbaycan ve -çok değil, yaklaşık bir yıl öncesine kadar- Ukrayna'nın katılacağı öngörülüyor(du). Ancak Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'nın, Doğu Ortaklığı Programı çerçevesinde Avrupa Birliği'yle yakın ilişkiler içinde olması, hatta anlaşma imzalamaları, Avrasya Birliği'ne katılmalarının zor olduğunu gösteriyor. Türkmenistan'ın uyguladığı dış politikada tarafsızlık ilkesi gereği, Özbekistan'ın başka gerekçelerle Avrasya Birliği'ne -şimdilik- mesafeli durması, Azerbaycan'ın⁴ ise Avrupa Birliği'yle Rusya arasında izlemeye çalıştığı ve bunda gittikçe zorlanmaya başladığı denge politikası, Avrasya Birliği'ne katılımların yakın erimde sınırlı kalacağını gösteriyor.⁵

Hangi Avrasya: Putin'inki mi, Nazarbayev'inki mi?

Bu ara başlıkla ilgili ayrıntıya girmeden önce 'Avrasyacılık'ın ne olduğu üzerinde kısaca durmakta yarar var. Hem Rus hem Türk düşünce tarihinde kökleri olan Avrasyacılık, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, özellikle de 1990'ların ikinci yarısından itibaren Rusya'da ve Türkiye'de, entelektüel ve siyasi çevrelerde tartışılmaya başlanan bir düşünce akımı. Alman dil bilimci Aleksander von Humboldt'un isim babalığını yaptığı Avrasyacılık, tarih, felsefe, teoloji, vb. çok çeşitli disiplinlere mensup olan ve 1917'deki Ekim Devrimi'nden sonra Avrupa'daki göçmen Rus entelektüellerin Batı'ya karşı geliştirdikleri sistematik bir düşünce. Öncülerinin çoğunluğunun akademisyenlerden oluşması, Avrasyacılığın, özellikle ilk dönemlerde bilimsel ürünlerle beslenerek akademik bir düşünce hâline gelmesine yol açtı (İsmayılov 2011: 19-22).

İlk ortaya çıkışından günümüzde siyasi parti oluşuna dek çok değişik evrelerden geçen, farklı düşünce ve siyasi çevreler tarafından farklı şekillerde yorumlanan Avrasyacılık, klasik Avrasyacılık (fıkrî öncüleri Savitski, Trubetskoy, Panarin, Gumilev, İsmail Bey Gaspıralı, Sultan Galiyev, Yusuf Akçura) ve yeni-Avrasyacılık (fıkrî öncüleri Dugin, Glivakovski, Morozov, Fomenko) olmak üzere iki ekol olarak ele alınmaktadır. İki ekol arasında bazı farklılıklar olmakla birlikte her iki ekolün de kendi içinde farklı yaklaşımları söz konusudur (İsmayılov 2011: 132-150; İmanov 2008).

---

² 28 Kasım 2013'te, Vilnius'taki Doğu Ortaklığı Zirvesi'nde Avrupa Birliği'yle Serbest Ticaret Anlaşmasını imzalamayan, Rusya, Kazakistan ve Belarus'un oluşturduğu Gümrük Birliği'ne üye olma talebini kesin bir dille ifade eden Ermenistan, 2 Ocak 2015'te, Avrasya Birliği'ne resmen üye oldu.

³ Kırgızistan, 6 Ağustos 2015'te, Avrasya Birliği'ne resmen üye oldu.

⁴ Azerbaycan, 28 Kasım 2013'te, Vilnius'taki Doğu Ortaklığı Zirvesi'nde Avrupa Birliği'yle anlaşma imzalamayı son anda erteledi.

⁵ Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Avrasya Birliği'nin üye sayısının artacağından ve entegrasyonun ilk sonuçlarının yakın zamanda hissedileceğinden emin olduğunu söylemekle birlikte bu sürecin uzun zaman alacağını ifade etmiştir. Aynı görüşü paylaşan Rus siyasi analistler de vardır ("Avrasya Ekonomik Birliği ve Gümrük Birliği: Sıra Ermenistan'da").

Avrasyacılık, öncülerinin akademisyen olmalarından ötürü salt teorik bir çerçeve değil. Zaman zaman pratiğe de uygulanmaya çalışılan, siyasetle iç içe geçebilen bir düşünce. Avrasyacılığın pratiğe uygulanma çabaları veya siyasetle iç içe geçmesi daha çok 'yeni-Avrasyacı' teorisyenlerde ve siyasetçilerde görüldü ve görüldü. 1994'te, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in, 2003'te de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in ortaya attıkları 'Avrasya Birliği' bütünleşme projesi, yeni-Avrasyacılığın siyasetteki izdüşümünü oluşturuyor (Dugin 2010).

Yeni-Avrasyacılık, Rusya'da, 2000'li yılların başlarına kadar Türkiye'de entelektüel ve siyasi çevrelerde önemli tartışma konularından biri olarak gündemde yer aldı. Yeni-Avrasyacılık hâlen Rusya'da canlılığını korurken, siyasetteki dönüşüme koşut olarak Türkiye'de önemini çok büyük ölçüde yitirdi.

Avrasya Birliği'nin gelecekte nasıl bir yapıda olacağına ilişkin siyasi analistlerde, gözlemcilerde, akademisyenlerde ve siyasetçilerde genellikle iki görüş hâkim. İlki, Avrasya Birliği'nin, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in başından beri dile getirdiği şekliyle, Avrasya'nın tarihini ve kültürünü etkileyen bütün toplumları kapsayan, temelini ekonominin oluşturduğu 'kültürel Avrasyacılık' ekseninde olacağı veya olması gerektiği görüşü. Diğeri ise, Rusya'nın, 'klasik' ve 'yeni-Avrasyacılık' ekseninde, eski SSCB coğrafyasında yeniden hegemonya kurabilmesi için Avrasya Birliği projesinin âdetâ bir araç ya da yumuşak güç olarak kullanılacağı görüşü.

Rusya'nın, hem eski SSCB coğrafyasında, özellikle 2000'lerin başından itibaren giderek artan etkinliği hem dünya siyasetinde oynadığı rol hem de reel politikadaki göstergeler, 'Putin'in Avrasyası'nın, Avrasya Birliği'nin yapısını şekillendireceğini, gelecekte de en etkin siyasi ve ekonomik gücünü oluşturacağını, kısaca, Rusya'nın Avrasya Birliği'nin baskın ülkesi olacağını gösteriyor. Avrasya Birliği'nde her ne kadar, kararlar oy birliğiyle alınıyor da olsa bu durumun, üye ülkelerin üzerindeki siyasi/ekonomik/askerî etkinliği göz önünde bulundurulduğunda Rusya'nın istediği sonucu almasının önünde bir engel olmayacağını ileri sürmek sanırım yanlış olmaz. Kazakistan'ın birkaç noktada Rusya'ya karşı yaptığı çıkış, bu aşamada, Rusya'nın izin verdiği ölçüde ortaya konabilen çıkışlardır.⁶ Rusya, bu tür karşı çıkışlara tepki göstermeyerek, hem Avrasya Birliği'ne dâhil olacak potansiyel üyeleri ürktümemeyi hem de 'SSCB'yi yeniden kuruyorlar' savını bir ölçüde de olsa boşa çıkarmak istemektedir.

Rusya'nın Yeni Hegemonya Kurma Girişimlerinde

Avrasya Birliği'nin Rolü

Geriye dönüp bakıldığında, Ağustos 2008'deki Rus-Gürcü mini savaşı, Rusya'nın kendi art bölgesinde 2011 yılından itibaren izlediği yeni-kolonyalist retoriğin ve politikasının ilk ciddi askerî eylemi olarak değerlendirilebilir.

⁶ 30 Nisan 2014'te, Minsk'teki toplantıda, Rusya'nın Ermenistan'ın da kurucu üye olarak Avrasya Birliği'ne alınması fikrine Kazakistan, Dağlık Karabağ'daki katliamlardan ötürü Ermenistan'ın Azerbaycan'dan hâlâ özür dilememesini gerekçe göstererek karşı çıkmıştır.

Rusya, her ne kadar, Güney Osetya'nın yardım çağrısına karşılık Gürcistan'a girdiğini ileri sürse de hem oradaki soydaşlarının can güvenliğini sağlamayı hem Saakaşvili'nin Batı yanlısı politikalarına darbe vurarak Gürcistan'ı istikrarsızlaştırmayı, böylece de kendi arka bahçesinde 'yabancı' unsurların uzantılarına bundan böyle artık izin vermeyeceğini göstermeyi amaçlamıştı.

2010'un sonlarında ortaya çıkan 'Arap Baharı'nın dünya siyasetinde yarattığı kargaşa içinde Rusya, 2011 yılında, sessiz bir biçimde, kendi art bölgesindeki eski SSCB ülkelerini -Baltık cumhuriyetleri hariç- 'birlik' adı altında, hegemonyası altına alma girişimlerine hız verdi. 'Gürcistan krizi', Rusya'nın, kendi art bölgesinde, eski SSCB'ye benzer hâkimiyet kurmasının gerekli olduğuna karar vermesinde etkili oldu.

Rusya'nın, Avrasya Birliği projesini, yukarıda belirtilen amaca ulaşmak için bir araç olarak kullandığını/kullanacağını ileri süren birçok görüş var. Ukrayna'da yaşanan iç çatışma, iç çatışmanın sonunda gerçekleşen iktidar değişikliği, akabinde Kırım'ın Rusya tarafından işgali ve Rusya'ya iltihakı, Ukrayna'nın doğusundaki Donetsk ve Luhansk'taki ayrılıkçı hareketlerde Rusya'nın oynadığı rol, Avrupa Birliği'yle anlaşma imzalayan Gürcistan ve Moldova'ya karşı takınılan tehditkâr tutum, Moldova'yı Transdinyester'in, Azerbaycan'ı Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanımakla tehdit etmesi ve Azerbaycan'a Avrupa Birliği'yle Vilnius'ta Doğu Ortaklığı Zirvesi'nde imzalayacağı anlaşmayı son anda erteletmesi, bu savı oldukça güçlendiriyor. Ukrayna'daki siyasi kriz ve hâlen yaşanmakta olan iç savaş, Rusya'yla Avrupa Birliği arasında, Avrasya'nın parçası olan Doğu Avrupa'daki güç mücadelesinin bir yansımasıdır. Bu mücadelede Ukrayna'yı Avrupa Birliği'ne 'kaptıran' Rusya, Kırım'ı işgal ve ilhak ederek, bununla da yetinmeyerek, Ukrayna'nın doğusundaki soydaşlarının ayrılıkçı hareketlerini -başta askerî olmak üzere- her açıdan destekleyerek Avrupa Birliği'ne ve ABD'ye tepki veriyor. Kısaca, Rusya, Avrasya Birliği projesine dâhil olmayarak tercihini Avrupa'dan yana kullanan Ukrayna'yı cezalandırmış, bundan sonra Ukrayna'nın izlediği yolu izleyecek diğer eski SSCB ülkelerine de aynı karşılığı vereceğini göstermiştir.

Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova, Ukrayna'da olanlardan sonra kendilerini âdeta diken üstünde hissetmektedir. Üç ülke arasında özellikle Moldova daha hassas bir konumdadır. Moldova Rusya'nın Gürcistan Savaşı'ndan sonra Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıdığı gibi Transdinyester'in 1990'ların başında ilan ettiği bağımsızlığını tanımasından, ayrıca Gagauzya'daki ayrılıkçı eğilimleri güçlendirmesinden endişe etmektedir. Kırım'daki gibi, Transdinyester'deki Rusların referandum aracılığıyla Rusya'ya bağlanmaya kalkışmaları, Moldova'nın korkulu rüyasıdır.⁷

Benzer tedirginliklere, Avrasya Birliği'nin kurucu iki üyesi olan Kazakistan ve Belarus'ta da rastlanmaktadır. Kazakistan'ın en büyük endişesi,

---

⁷ Moldova'nın bir parçası olan Transdinyester, uzun yıllardır özerk bir konuma sahip. Transdinyester'de hâlen 'barış gücü' sıfatıyla Rus askerleri bulunuyor ("Moldova'da seçimler bölünme tehdidini artırdı").

ülkenin toplam nüfusunun yaklaşık %22'sini, özellikle de ülkenin kuzeyinde nüfusun yarısını, hatta bazı yerleşim yerlerinde çoğunluğu oluşturan Rus azınlığın Kırım'daki referandumdan sonra takınacağı tutumdur.⁸ Bu nedenle, Kazakistan, Ukrayna'daki kriz ve Kırım konusunda ne Rusya karşıtı ne de Rusya yanlısı bir pozisyon almış, referandum konusunda net bir tutum takınmamış, ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesinin altını çizen, sorunun uluslararası hukuk çerçevesinde görüşmeler yoluyla çözümlenmesi gerektiğini belirten bir açıklama yapmıştır. Kırgızistan ve Özbekistan da Ukrayna'daki olaylar hakkında benzer açıklamalar yapmışlardır.

Belarus'ta Avrasya Birliği'ne yönelik tartışmalar, özellikle medya ve sivil siyasi çevrelerde iki boyutlu olarak sürmektedir. Devletin kontrol ettiği medya ve sivil siyasi kuruluşlarda resmî pozisyonun yansımaları görülüyor. Avrasya Birliği, tıpkı Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gibi küresel pazarda potansiyel güçlü bir ekonomik oyuncu gibi sunuluyor. Avrasya Birliği, eski Sovyet coğrafyasında ekonomik bütünleşme sürecinde âdeta evrimci bir adım olarak yorumlanıyor; Ukrayna'nın Avrasya Birliği'ne katılmamasından ötürü pişman olacağı ileri sürülüyor. Avrasya Birliği'ne katılmanın Belarus'un bağımsızlığını ve egemenliğini tehdit etmeyeceği savunuluyor.

Buna karşılık, devletin denetiminde olmayan, daha küçük ölçekli ve muhalif yerel medyada ise Avrasya Birliği'ne yönelik birkaç noktada çekinceler ve eleştiriler yer alıyor. Öncelikle, Avrasya Birliği'nin, Rusya'nın hem bölgedeki hegemonyasını hem de Belarus'un üzerinde siyasi ve ekonomik gücünü artırmada bir araç olduğu görüşü hâkim. Hâkim olan bu genel görüşe göre Avrasya Birliği, bölgesel entegrasyon araçları aracılığıyla yeni Rus imparatorluğunu kurmayı amaçlayan Putin'in siyasi bir projesi. İkinci olarak, Avrasya Birliği, otoriter, demokratik olmayan bir kulüp izlenimi veriyor. Belarus'un Avrasya Birliği'ne katılması, rejimin demokratikleşmesinden ve liberalleşmesinden uzaklaşmak demek. Üçüncüsü, Lukaşenko yönetiminin, uzun erimde ülkenin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını kaybetme pahasına, yaklaşan seçimler öncesinde ekonomik çıkarlar elde etmek için Birliği hararetle savunduğu görüşü. Dördüncüsü, Rusya'nın Ukrayna siyasi krizinden sonra karşı karşıya kaldığı ekonomik yaptırımlardan ve artan askerî harcamalarından etkilenen ekonomisinin Belarus ekonomisini de olumsuz etkileyeceğini ileri süren görüş. Bu görüş, Avrasya Birliği'ne entegrasyon sonucunda Belarus ekonomisinin Rusya pazarına daha çok bağımlı hâle gelebileceğini ileri sürüyor.

Aslında, Belarus-Rusya ilişkileri, zaman zaman uyumlu, zaman zaman da karşıtlık zemininde geliyor. Belarus, Rusya'nın taleplerine her zaman olumlu karşılık vermiyor. Örneğin, Belarus, Abhazya ve Güney Osetya yöne-

---

⁸ Ülke genelinde etnik Kazakların sayısını artırmak, özellikle de ülkenin kuzeyinde demografik denge kurmak isteyen Kazakistan, bir taraftan *Oralman* politikasını yeniden gündeme almış, bir taraftan da ülkenin güneyinden kuzeyine iç göçü teşvik eden politikaları uygulamaya koymuştur.

timleriyle iş birliği yapmasına karşın Rusya'nın isteğini yerine getirmemiş, her iki ülkeyi de resmî olarak henüz tanımamıştır. Buna karşılık, Ukrayna krizinde Birleşmiş Milletler'de Rusya tarafında yer almış, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun (BMGK) Ukrayna konusunda aldığı karara karşı oy kullanmıştır ("Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014"). Diğer taraftan, Belarus, Donetsk ve Luhansk'la ilgili Rusya karşıtı bir pozisyon alarak, çatışmanın barışçıl yollarla çözülmesinden yana olduğunu, bu iki bölgenin Ukrayna'dan ayrılmasını kabul etmeyeceğini ve bu bölgelerin bağımsızlığını tanımayacağını şimdiden ilan etmiştir.

Rusya'nın Dış Politikada İzlediği Dost-Düşman Ayrımı Retoriği

Rusya'nın, Avrasya Birliği projesi çerçevesinde, Avrasya Birliği'ne mesafeli duran, hatta katılmama yönünde siyasi irade ortaya koyan eski SSCB cumhuriyetlerine karşı izlediği politika, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra dönemin ABD Başkanı George. W. Bush'un⁹ hem dış politika söylemini inşa eden hem de bizzat uygulamaya koyduğu dost-düşman ayrımı ilkesini anımsatıyor.

Dost-düşman ayrımı, siyasi literatüre Carl Schmitt'in kazandırdığı bir kavram. Schmitt, 20. yüzyılın önemli düşünürlerinden, hukukçu, siyaset felsefecisi ve siyaset kuramcısı. Nazilerin yükselişini ve iktidara gelişini adım adım izleyen; bir taraftan Nazilerin yükselişini anlamaya çalışan, üzerine siyasi analizler yapan, bir taraftan da Nazilere destek veren, hatta Nazi partisine üye olan biri.

Schmitt'e göre siyaset dost-düşman ayrımı üzerine inşa edilmiştir (Schmitt 1996: 33-50; 2009). Düşmanı caydıramayan ya da caydırmak istemeyen bir siyaset otoritesinin/devletin elinde düşmanı ezmekten başka bir seçenek kalmamıştır ve savaşa hazır olmalıdır. Öteki, yani düşman, kendisini yok etmek için fırsat kollayacağı için her an tetikte, savaşmaya hazır bir biçimde olmalıdır. Çünkü siyaset, Schmitt'e göre, bir toplumsal olgu olmanın ötesinde aynı zamanda çatışmanın, mücadelenin, kavganın, hatta yeri geldiğinde savaşın kaynağı ve odağıdır. Schmitt, hasım olarak nitelenen tarafla barışçıl tartışmalar yapmanın boş bir uğraş olduğunu ileri sürüyor (Schmitt 1996; 2009).

Ukrayna ve Kırım krizinden sonra Rusya da uluslararası siyasetini hem resmî hem de gayriresmî¹⁰ söylemde ve uygulamada dost-düşman ayrımı üzerine inşa etmiştir. Siyasi otoriteyi temsil etmeyen ancak Rusya'nın iç ve dış siyasetini yönlendirmede etkili olan birçok kişi ve kuruluşun da bu yönde bir söylem inşa ettikleri görülmektedir.

Yeni-Avrasyacılığın temel unsurlarının Rusya'nın resmî dış politikasına yansımaları olan ve 1996-1999 arasında, önce dışişleri, ardından da başbakanlık yapmış olan Yevgeni Primakov'un Rus dış politikasına 'Primakov

⁹ George W. Bush, 11 Eylül saldırılarından sonra dünyaya seslenerek, teröre karşı savaşta kendilerinden yana olanları dost, olmayanları düşman olarak göreceğini ilan etmişti.

¹⁰ Gayriresmîden, siyasi otoriteyi temsil edenlerin dışındaki medya mensubu, siyasi analist, gözlemci, akademisyen, vb. kişilerin söyledikleri ve yazdıkları kastedilmektedir.

Doktrini' olarak yerleştirdiği 'resmî Avrasyacılık' söylemi, Putin'in devlet başkanı seşilmesiyle birlikte yeniden g¼c ve ¼nem kazanmıştır. 1990'ların ikinci yarısından itibaren Avrasyacılık ¼zerine ¼ok ¼eřitli yayınlar yapan ve yaptığı yayınlar bir hayli ses getiren, Moskova Devlet ¼niversitesi profes¼rlerinden Aleksandr Dugin'den etkilenen Putin, Dugin'in Rus jeopolitiği hakkındaki bir¼ok fikrini Rusya'nın devlet politikası h¼line getirmiştir.

Yeni-Avrasyacılık hakkında yazdıklarını uygulamaya ge¼irmek i¼in siyasi parti kuran, bir d¼nem Putin'in siyasi danışmanlığını da yapan Dugin, Ukrayna krizinden ve Azerbaycan'ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Ukrayna'nın toprak b¼t¼nl¼đ¼n¼n korunmasına y¼nelik aldığı kararı desteklemesinden sonra medyada- Schmitt'in dost-d¼řman ayrımını anımsatırcasına- ¼ok sert a¼ıklamalar yapmıştır. Ukrayna'da faaliyet g¼steren Rusya yanlısı ayrılık¼ıları a¼ık¼a destekleyen Dugin, Azerbaycan'ın BMGK kararıyla ilgili tutumunu ř¼yle eleştirmiştir: *"Bak¼, kendi tutumu i¼in hesap ¼deyecek. ¼ok ağır ¼deyecek. Bir daha tekrarlıyorum: Azerbaycan'ın toprak b¼t¼nl¼đ¼ Rusya'nın elinde. Rusya, komşu ¼lkelerin Ukrayna'daki olaylar ile ilgili davranışını dikkatlice izliyor. Azerbaycan'ın BM'deki b¼yle yaklaşımından sonra tek bir şey s¼yleyebilirim: Ukrayna'yı yendikten sonra kimin dost, kimin d¼řman olduğuna bakacağız."* ("Rus Profes¼r: Ukrayna'dan sonra Azerbaycan'la hesaplaşacağız").

Dugin, eski SSCB ¼lkelerinin toprak b¼t¼nl¼đ¼ garant¼r¼n¼n sadece Rusya olduğunu belirterek, "Rusya, bu devletlerin toprak b¼t¼nl¼đ¼n¼ garantilemek istemez ise onların toprak b¼t¼nl¼đ¼ bozulabilir" diyerek sert s¼zlerini ř¼ şekilde s¼rd¼rm¼řt¼r: *"şimdilik Rusya, Azerbaycan'ın Karabağ tutumunu destekliyor. Fakat Azerbaycan, Rusya dışında 'b¼y¼k ağabeyi' aramaya başlarsa, her şey yok olur. G¼rcistan ve Ukrayna yıkıldığı gibi Azerbaycan, Ermenistan ve Moldova (da) yıkılacak. Moskova ile ¼atıřma yapacak hi¼bir eski Sovyet ¼lkesi, şimdiki sınırlarda devam edemez. Bu ¼lkeler, daha dar sınırlarda varlığını s¼rd¼recek. Bu jeopolitik bir kanun. Bu kanuna meydan okumak isteyen, bir denesin bakayım."*

Rusya'nın etki sahasından/kapsama alanından ¼ıkan ya da ¼ıkmayı planlayan arka bah¼e ¼lkelerini nelerin beklediği, bu g¼r¼ř ¼er¼evesinde ¼ok net bir bi¼imde ortaya ¼ıkıyor. Barıř¼ıl ilişkiler yoluyla ¼lkeleri Avrasya Birliği'ne d¼hil etme yerine tam bir dost-d¼řman ayrımı. Batı d¼řman, Avrupa Birliği yoluna sapanlar da d¼řman, Avrasya Birliği'ne katılanlar dost. Bu ve benzeri g¼r¼řler Dugin ve onun gibi d¼ř¼nenlerin g¼r¼řleri olarak g¼r¼lse de aslında Rusya'nın genel siyasi duruşuna y¼n veren geniş ¼evrelerde dillendirilen g¼r¼řler. Dolayısıyla, dar ve sınırlı bir ¼evrenin g¼r¼řleri olarak bakılması pek m¼mk¼n değil.

Avrasya Birliği ve T¼rkiye

Avrasya Birliği projesini ilk dillendiren, bu projenin fikr¼ önc¼s¼ olduğunda hemfikir olunan Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in, T¼rkiye'yi Avrasya Birliği'ne katılmaya davet ettiği, hatta davet etmenin de

ötesinde Türkiye'nin katılımını çok istediği kamuoyunca biliniyor.¹¹ Kazakistan, Avrasya Birliği içinde Moskova'yla güç dengesini olabildiğince dengeleyebilmek için Türkiye'nin AB'ye katılmasını istiyor. Türkiye'nin, Nazarbayev'in 'kültürel Avrasyacılık' anlayışında yeri vardır. Kazakistan'ın, Türkiye'nin de AB'ye katılmasını istemesinin nedeni, sadece Rusya'nın AB'deki belirleyici güçlü pozisyonunu dengelemek değil. Türkiye'nin AB'ye katılması, hem 'Sovyetler Birliği'ni yeniden kuruyorlar' savını çürütebilir hem de Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın da AB'ye katılma olasılığını artırabilir.¹²

Türkiye'nin, Putin'in Avrasyası'nda yeri var mı, sorusuna verilecek yanıt çok açıktır: Hayır. Çünkü Putin'in Avrasya Birliği projesi, salt coğrafi ve ekonomik bütünleşme projesi olmanın ötesinde bir şeydir. Rusya için Avrasya Birliği, Avrasya kimliği üzerinde temellenen bir bütünleşme projesi. Dahası, böyle bir projede Türkiye, Rusya için -son on yılda gelişen iyi ilişkilerle karşı- potansiyel bir tehdittir. Türkiye'nin üye olması, ekonomik gerekçeler göz önünde bulundurulduğunda, AB'ye önemli katkılar yapabilir. Türkiye'nin Karadeniz'e kıyısı olması, bu sayede üye ülkelere gelecek mallara gümrük uygulanmaması, AB için önemli avantajlar sağlayabilir.

Her ne kadar, resmî bir yapıya kavuşmamış olsa bile Türkiye, henüz Avrasya Birliği'ne ilişkin herhangi bir ekonomik ve siyasi bir pozisyon belirlememiştir. AB'nin kurulacağını 2011 yılında ilan edilmesi, akabinde 2012'de Gümrük Birliği'ne geçilmesi karşısında Türkiye'de bazı görüşler ortaya atılmakla birlikte bu görüşler henüz dış politikada yansımaları bulunmamış, dolayısıyla Türk dış politikasında bu konuyla ilgili net bir tavır ortaya konulmamıştır. Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı sonundan beri izlediği Batı'ya entegre olma -NATO üyeliği ve Avrupa Birliği'ne üye olma süreci- siyasetini bir kenara bırakması beklenemez. Bu nedenle, Türkiye'nin AB'ye üye olması, hele Ermenistan'ın da yer alacağı bir AB'ye katılması yakın erimde uzak bir olasılık gibi görünüyor. Türkiye, AB belirginleştikçe ve geliştikçe siyasi yapısında değil ama ekonomik bütünleşme süreçleri içinde yer alabilir, bu sayede bazı ekonomik avantajlar -petrol ve doğal gazı daha ucuz fiyata satın almak gibi- elde edebilir.

Türkiye'nin Avrasya Birliği'ne girme olasılığı, hem ABD'nin genelde Avrasya, özelde AB ile ilgili politikaları hem de hangi Avrasya Birliği'nin -Putin'inki mi, Nazarbayev'inki mi- gerçekleşeceğiyle yakından ilgilidir.¹³

---

¹¹ Nazarbayev, 2013'te, Belarus'un başkenti Minsk'te yapılan Avrasya Yüksek Ekonomik Konsey toplantısında, Türkiye'nin de Avrasya Birliği'ne katılması yönünde tavsiyede bulunarak, Türkiye'yi bir kez daha Avrasya Birliği'ne katılmaya davet etmiştir ("Türkiye, Rus Gümrük Birliğine Girmek İstiyor"). Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bk. Karluk, "Avrasya Ekonomik Birliği'ne Türkiye Katılamaz".

¹² Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın doğal gaz ve petrol üretimleri dikkate alındığında bu üç ülkenin Avrasya Birliği'ne üye olmaları, Birliği ekonomik ve siyasi olarak oldukça güçlendirecektir.

¹³ Amerika Birleşik Devletleri, Avrasya Birliği projesine -şimdilik kaydıyla- sessiz kalarak bu projeyi âdeta destekler görünmektedir. Bu sessizliğin altında, Avrasya Birliği'nin Çin'i frenlemede bir güç olabileceği beklentisinin yattığı söylenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde uluslararası siyasetin ve gücün merkezi Avrupa'dan Asya'ya kayıyor. Asya, hem dünyanın en büyük pazarı -dünya nüfusunun yarısından fazlası- hem tüketim hem de enerji kaynakları bölgesi. Küreselleşen dünyada enerji epeydir uluslararası ekonominin itici gücü hâline geldi, petrol ve doğal gaza olan talep arttı. Sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervlerinden ötürü Orta Asya'nın önemi giderek artıyor. Asya'ya Hazar ve çevresindeki enerji kaynaklarının varlığı da eklendiğinde Avrasya, bir bütün olarak artık neredeyse dünyanın enerji, üretim ve tüketim merkezi olmaya aday görünüyor; dünya enerji piyasası Orta Doğu petrolleri hattından Hazar petroleri ve doğal gazı hattına kayıyor.¹⁴

Dünyada bu denli önemli ve stratejik bir konumdaki Avrasya'da -başta da belirtildiği gibi- ortak bir ekonomik alan yaratma girişimi olan Avrasya Birliği projesi, bu projeye dâhil olacak ülkeler açısından son derece faydalı bir girişim olarak ortaya çıkıyor. Ancak merkezinde ekonominin olduğu, ilerleyen yıllarda sosyal, siyasal ve kültürel bir entegrasyonu gerçekleştirmeyi hedefleyen bu projenin 'gerçek' ya da teknik deyimiyile 'tam entegrasyon'u -ekonomik, ticari, sosyal, siyasal, kültürel, eğitim- gerçekleştirebileceğine ilişkin kuşku bir hayli yaygın. 'Gerçek' bir entegrasyonun mümkün olamayacağına ilişkin kuşku bir kaç noktada özetlenebilir:

1. Şu an Avrasya Birliği'ne üye olan ve gelecekte üye olması beklenen/istenen eski SSCB ülkelerinin sahip oldukları yeraltı ve yer üstü zenginliklerinden ekonomik büyüme hızlarına, kalkınma hızlarından teknoloji düzeylerine dek varolan büyük farklılıklar, yakın erimde gerçek bir AB oluşumunu güçleştirmektedir.

2. Putin'in, AB'ye üye olmayacaklarını açıklayıp Avrupa Birliği'yle anlaşma imzalayan Gürcistan ve Moldova'ya karşı takındığı sert tutum ve Orta Asya cumhuriyetlerine yönelik ortaya koyduğu tehditkâr söylem ve uygulamalar, Rusya'nın bu projeyi ekonomik entegrasyon projesinden daha çok eski Sovyet coğrafyasında yeni bir hegemonya kurma aracı olarak gördüğü izlenimi veriyor. Potansiyel üye eski SSCB cumhuriyetleri de zaten bu nedenle AB'ye üye olmaya soğuk bakıyor ve aralarına mesafe koyuyorlar. Bu aşamada AB, eski SSCB cumhuriyetleri için ekonomik ve olası siyasal bir blok olmaktan çok Moskova'nın bölgede hegemonyasını yeniden kurma hedefine ulaşmada bir araç.

3. Rusya'nın Avrasya Birliği projesiyle ilgili atılımları, egemenliğini pazarlık konusu yapmayan eski SSCB cumhuriyetleri tarafından SSCB'ye dönüş girişimi olarak değerlendiriliyor. Bu değerlendirme bile tek başına AB'nin gerçek bir entegrasyon yaratamayacağına işaret ediyor.

4. Sovyet rejiminin yol açtığı yoksulluk ve yoksunluğun etkileri hâlâ devam ediyor. Eski SSCB ülkeleri, bir taraftan, Avrupa'yla Rusya arasında tam bir denge kuramayıp sürekli yalpalıyorlar. Ukrayna'nın, Vilnius'ta, Rusya'nın baskısı sonucunda Avrupa Birliği'yle anlaşmadan son anda vazgeç-

¹⁴ Dünyadaki petrol ve doğal gaz rezervlerinin %75'inin Avrasya'da olduğu biliniyor.

mesi, yine Rusya'nın baskısıyla aynı Zirve'de Azerbaycan'ın anlaşmayı imzalamayı ertelemesi, bunun en somut örnekleridir. Diğer taraftan, söz konusu ülkelerin ne Avrupa'yla köklü ilişkiler kurma konusunda ne de Avrasya Birliği projesine yönelik uzun erimli planları var. Her şey günlük gelişmelerin akışına bırakılmış durumda. Daha da önemlisi, hangi taraf ne kadar çok ekonomik kaynak vaat ediyorsa o tarafa doğru meylediliyor. Avrasya Birliği'ne üye olup olunmayacağı, Rusya'nın tehditlerinin gücüne ve ne kadar hibe kaynak vereceğine bağlı. Bu saiklerle dâhil olunan bir yapıda gerçek bir entegrasyonun mümkün olabileceğini düşünmek zor.

5. Rusya'nın Avrasya Birliği projesinin 'görünmeyen' bir diğer hedefinin, kaybedilen post-Sovyet coğrafyayı, yeni dünya şartlarına adapte olan entegrasyon süreciyle yeniden Moskova merkezli yapılandırmak olduğu, Rusya'nın etkin siyaset bilimcilerinden biri tarafından ileri sürülmektedir (Amirbek ve Anuarbekuly 2013: 989). Bunun en çarpıcı örneği, 1994'te Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından kurulan Orta Asya Birliği'ne -daha sonraki adıyla Orta Asya Ekonomik Topluluğu- 2004'te davet üzerine Rusya üye olmuş, ancak bu birlik, Rusya'nın manevralarıyla 2005'te, kendi öncülüğündeki Avrasya Ekonomik Topluluğu'na dâhil edilerek âdeta yutulmuştur (Amirbek ve Anuarbekuly 2013: 986).

6. Kırım'ın Rusya'ya iltihakı anlaşmasının Kremlin'deki görkemli imza töreni ve törenden önce Putin'in salona girişi, Rusya'nın kendi art bölgesinde yeniden hegemonya kurma girişimlerinin en somut göstergelerinden biri. Bu tören, Ukrayna üzerinden, tüm eski SSCB cumhuriyetlerine, Rusya'nın yürüncesinden çıkanlara ne yapıldığına ilişkin verilen bir gözdağı; Avrasya Birliği'ne girmek varken Avrupa'ya, Batı'ya yanaşmaya kesilen bir ceza.

7. Son olarak, Putin'in, 20. yüzyılın en trajik olayı olarak -başta yirmi milyondan fazla SSCB vatandaşı olmak üzere- yaklaşık altmış milyon insanın öldüğü, yirmi milyon insanın sakat kaldığı 2. Dünya Savaşı yerine SSCB'nin çökmesini görmesi, Avrasya Birliği projesinin yeni bir SSCB yaratma girişimi olarak algılanmasında güçlü bir kanıt oluşturuyor.

Entegrasyon 'gönüllülük' esasına dayanır. Avrasya Birliği'nin çok da 'gönüllülük' esasına dayanmadığına ilişkin pek çok somut gösterge var. Gönüllülükten daha çok zorlamaya dayalı AB'ye katılma biçimi söz konusu.

KAYNAKLAR

- AMİRBEK Aidarbek – ANUARBEKULY Almasbek (2013). "Rusya'nın Yeni Entegrasyon Anlayışında "Avrasya Birliği": Türk Dünyasına Olası Etkileri ve Öneriler", *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, I: 984-996.
- DUGİN Aleksandr (2010). *Rus Jeopolitiği-Avrasyacı Yaklaşım*, İstanbul: Küre Yayınları.
- İMANOV Vügar (2008). *Avrasyacılık-Rusya'nın Kimlik Arayışı*, İstanbul: Küre Yayınları.

Avrasya Birliği: Entegrasyon mu, Rusya'nın Hegemonya Kurma Aracı mı?

İSMAYILOV Meşdi (2011). *Avrasyacılık*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

SCHMITT Carl (1996). *The Crisis of Parliamentary Democracy*, Cambridge, Mass.: MIT Press.

SCHMITT Carl (2009). *Siyasal Kavramı*, İstanbul: Metis Yayınları.

İnternet Kaynakları

"Avrasya Birliği Kuruldu Türkiye Bekleniyor", 22 Haziran 2014, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/avrasya-birligi-kuruldu-turkiye-bekleniyor-98969h.htm> (03.03.2017).

"Avrasya Ekonomik Birliği ve Gümrük Birliği: Sıra Erministan'da", 2 Ekim 2014, <http://www.abhaber.com/avrasya-ekonomik-birligi-ve-gumruk-birligi-sira-erministanda/> (07.03.2017).

"Moldova'da seçimler bölünme tehdidini artırdı", 1 Aralık 2014, <http://www.dw.de/moldovada-se%C3%A7imler-b%C3%B6l%C3%BCnme-tehdidini-art%C4%B1rd%C4%B1/a-18103000> (18.03.2017).

"Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014", http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_68_262.pdf (22.03.2017).

"Rus Profesör: Ukrayna'dan sonra Azerbaycan'la hesaplaşacağız", 10 Eylül 2014, <http://qha.com.ua/rus-profesor-ukrayna-dan-sonra-azerbaycan-la-hesaplasacagiz-133942tr.html> (25.03.2017).

"Türkiye, Rus Gümrük Birliğine Girmek İstiyor", 23 Ekim 2013, <http://www.haberler.com/turkiye-rus-gumruk-birligine-girmek-istiyor-5213706-haberi/www.haberler.com/> (30.03.2017).

KARLUK Rıdvan, "Avrasya Ekonomik Birliği'ne Türkiye Katılamaz", 16 Kasım 2015, <http://www.turkishnews.com/tr/content/2015/11/16/avrasya-ekonomik-birligine-turkiye-katilamaz/> (30.03.2017).